

Г. А. Лещенкокандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії й практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

ФОНОВА ІНФОРМАЦІЯ VS ВЕРТИКАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРУ

У статті розкривається сутність, структура та специфіка поняття «фонова інформація» і досліджується його співвідношення з категорією вертикального контексту твору.

Ключові слова: фонові знання, фонова інформація, вертикальний контекст, горизонтальний контекст, художній твір, автор, читач, соціокультурна інформація, макроконтекст, мікроконтекст.

Постановка проблеми. Інформаційне наповнення будь-якого художнього твору є специфічним, якщо порівнювати його з текстами інших функціональних стилів, що зумовлене особливістю відображення навколишнього світу. Автор відтворює дійсність крізь призму власного світосприйняття, крізь суб'єктивну модель реальності. Крім семантичного плану вираження, художній твір має також естетичний і емоційний. Потужним джерелом вербально невиражених відомостей є елементи вертикального контексту. Зовнішній контекст – культурно-історичний фон – репрезентує в художньому творі позатекстові одиниці – елементи фонові інформації, алюзії, символи, топоси тощо. Вони формують додатковий імпліцитний план оповіді, або вертикальний контекст, який сприяє діалогу між автором і читачем. Тому адекватна інтерпретація національно-специфічної фонові інформації твору є однією з найскладніших проблем сучасного літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вертикального контексту та фонові інформації присвячено низку праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Так, екстратекстову природу вертикального контексту, особливості співвідношення його з фонові інформацією докладно досліджували О.С. Ахманова та І.В. Гюббенет [2]. Основою для інтерпретації культурологічного наповнення вертикального контексту є мовознавчі роботи Є.М. Верещагіна й В.Г. Костомарова [4]. Теорію імплікації та декодування прихованого змісту розробила І.В. Арнольд [1]. Категорійний апарат тексту висвітлено в дослідженнях І.Р. Гальперіна, О.С. Ахманової, І.В. Гюббенет та ін. [6; 2].

Значення контексту для реалізації семантичного потенціалу тексту ґрунтовно проаналізував А.Н. Крюков [8]. У той же час питання кореляції понять «фонова інформація» та «вертикальний контекст» поки що недостатньо висвітлене.

Метою статті є розкриття сутності, структури та специфіки поняття «фонова інформація», а також дослідження його співвідношення з категорією вертикального контексту художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Іноді поняття «фонова інформація» та «вертикальний контекст» ототожнюють і використовують як синоніми, однак, на нашу думку, такий підхід є неправильним, бо незважаючи на певну схожість, між ними є й суттєві відмінності. Отже, спробуємо розібратися в цих розбіжностях. Почнемо з розгляду сутності поняття «фонова інформація», або «фонові знання».

Зауважимо, що художній твір є нескінченим джерелом різноманітної інформації про епоху, яка зображується, про культурно-історичні традиції тих часів, про соціальні та побутові умови життя героїв твору. Усе це автор намагається передати читачеві, змальовуючи ті чи інші події крізь призму власного світосприйняття, відчуттів і емоцій. Це й відрізняє художній твір від творів будь-яких інших функціональних стилів і створює його неповторний унікальний характер. Проте повнота осмислення художнього твору, розуміння читачем усіх аспектів сюжетних ліній, життя героїв, їх оточення, які намагається передати письменник, багато в чому залежить від готовності адресата сприймати цю інформацію, від наявності в нього певного соціокультурного «багажу» знань, які необхідні для цього розумін-

ня. Ці спеціальні знання, якими володів автор і якими має володіти читач, отримали назву «фонова інформація».

У вітчизняному мовознавстві питання про фонові знання вперше детально розглядалися Є.М. Верещагіним і В.Г. Костомаровим, які визначили фонову інформацію як знання, наявні у свідомості людини та спільноти, до якої вона належить [4, с. 10]. А.В. Федоров розглядає фонову інформацію як соціокультурні відомості, що відображають реальний комунікативний фон певного народу чи картину життя певної країни [10, с. 64].

На думку В.С. Виноградова, фонові інформація не вичерпується знаннями, наприклад, поведінки тварин, поширених у конкретній географічній зоні, або музичних ритмів конкретної етнічної групи чи рецептів приготування національних страв, хоча все це в принципі входить до складу фонових знань. Важливо, щоб такі знання відбивалися в національній мові, передусім, у її лексичному складі. Фонова інформація, відповідно до поглядів В.С. Виноградова, включає конкретні факти щодо історії та державного устрою національної спільноти, особливостей географічного середовища, характерних предметів матеріальної культури минулого й сьогодення, етнографічних і фольклорних понять тощо [5, с. 113].

На думку А.Н. Крюкова, фонові знання – це сукупність відомостей про специфіку країни, мова якої вивчається, її національну культуру, менталітет народу, національні особливості вербальної та невербальної поведінки тощо [8]. Отже, у цій концепції до фонових знань віднесені поняття, які допомагають адекватно орієнтуватися в соціокультурному контексті певної ситуації, правильно інтерпретувати та перекладати зміст вербальної й невербальної поведінки представників двох культур.

Деякі автори звужують значення поняття, що аналізується, включаючи до його змісту лише відомості про історію, географію, політику, тобто все те, що вказує на специфіку й неповторний колорит тієї чи іншої країни [3]. Інші вважають фонові знання просто спільним усвідомленням певних реалій мовцем і слухачем, що забезпечує підґрунтя для мовленнєвого спілкування, а також визначає поведінку людини, систему її поглядів, етичних оцінок, естетичних смаків і значну частину її знань [7].

Отже, на нашу думку, фонові інформація – це різноманітні знання щодо історії, державного

та суспільного устрою конкретної національної спільноти, особливостей її географічного розташування, характерних предметів матеріальної культури минулого й сьогодення, духовної культури, фольклорних і етнографічних понять тощо, якими досконало володіє автор твору і якими має володіти майбутній читач. Поняття фонові інформації також передбачає наявність у певному творі імпліцитної інформації.

Щодо трактування поняття «вертикальний контекст», зауважимо, що вперше питання вертикального контексту порушили О.С. Ахманова й І.В. Гюббенет. На їхню думку, вертикальний контекст – це філологічна проблема, це питання про те, як і чому певний письменник бачить у своїх читачів здатність сприймати історико-філологічну інформацію, об'єктивно закладену в створеному ним літературному творі [2, с. 51].

За словами Ю.С. Васейко, вертикальний контекст – це семантико-функціональна категорія художнього твору, що акумулює у своїй структурі позатекстову інформацію – культурологічну (національно марковану) і загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою), котрій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту. Ця категорія, реалізуючись у творі, є важливим сектором внутрішньотекстової організації, оскільки за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні генерує значний обсяг інформації, що впливає на розвиток сюжетних ліній горизонтальної площини, проте може бути факультативним елементом у змістовій структурі художнього твору [3, с. 1].

У роботах В.С. Виноградова під вертикальним контекстом розуміються фонові знання, предметна, ситуативна й історико-філологічна інформація, що міститься в тексті [5, с.41]. Дослідник вважає, що «звичайними категоріями вертикального контексту є алюзії, символи, реалії, ідіоматика, цитати й т. п.». За словами науковця, вертикальний контекст може включати, по-перше, ту приховану інформацію, яка зумовлена самою мовою й не залежить від намірів відправника тексту [5, с. 41]. Подібне відбувається зі словами-реаліями, фразеологією й різною ідіоматикою. Ці мовні одиниці за природою своєю пов'язані з тим, що ми називаємо фонові інформацією. По-друге, вертикальний контекст може цілком залежати від волі мовця, який формує текст таким чином, щоб у ньому містився натяк на будь-який мовний, літературний, соціальний чи інший факт, відсилання до вторинного тексту та вторинної ситуації. Харак-

терним прийомом реалізації подібного вертикального контексту є алюзія [5, с. 41–42].

Розглянувши точку зору В.С. Виноградова, стає цілком очевидно, що поняття горизонтального й вертикального контексту нерозривно пов'язані з поняттями широкого контексту (макроконтексту) і вузького контексту (мікроконтексту). Під мікроконтекстом розуміють безпосереднє лінгвістичне оточення одиниці перекладу в словосполученні або реченні. Під макроконтекстом мається на увазі мовне оточення цієї одиниці, що виходить за межі речення. Точні межі макроконтексту вказати не можна, це може бути контекст абзацу, розділу або навіть усього твору в цілому (наприклад, оповідання або роману). Так, значення слів – складових частин назв таких романів, як «Злочин і кара», «Війна і мир», «Батьки і діти» – зрозуміле лише з контексту роману в цілому; нерідко трапляються назви, в яких використовуються алюзії («Горе від розуму», «Stairway to Heaven», «Реквієм») [5, с. 54]. У цьому разі макротекст розширюється й включає великий обсяг фонових знань, прецедентних текстів, властивих носію певних соціальних або культурних ознак.

Тепер спробуємо розібратися, у чому полягають відмінності між фоновією інформацією та вертикальним контекстом. На відміну від фоновієї інформації, вертикальний контекст – це історико-філологічний контекст окремого літературного твору і його частин, а тому він є частиною філологічної науки. Під фоновими знаннями розуміємо інформацію культурного, історичного, географічного й прагматичного характеру, якою володіє носій певної мови, тобто без фонових знань неможливе мовленнєве спілкування. Отже, декодування вертикального контексту – це встановлення асоціативних смислових зв'язків між наявним текстом і іншими одиницями культурно-семіотичного простору, яке здійснюється за допомогою знаків, пов'язаних із попереднім культурно-історичним досвідом людей, тобто фоновією інформацією.

Отже, вертикальний контекст літературного твору є художнім утіленням фоновієї інформації. Фонові знання – це історична й інформаційна категорія. Сприйняття вертикального контексту являє собою творчий процес з боку автора й читача, передбачає наявність «діалогу» читача, тексту й культурно-історичної інформації.

Слід зауважити, що в процесі декодування вертикального контексту, тобто тлумачення

позатекстової інформації, доречно використувати два підходи – стилістику «від автора» й стилістику «сприйняття» (стилістику декодування) (термін І.В. Арнольд). Можливість багатопланової інтерпретації тексту зумовлена особливістю закладеної в ньому інформації. По-перше, художній текст можна прочитати поверхово, виділивши з нього фабулу; по-друге, можна виділити підтекст, прихований зміст, що стоїть за подіями; по-третє, можна прочитати текст зі ще більшою глибиною, виділяючи підтекст, аналізуючи мотиви вчинків дійових осіб, а також мотиви написання твору. За такого підходу текст постає як конгломерат різних інформаційних рівнів.

Висновки і пропозиції. Розглянувши поняття фоновієї інформації та вертикального контексту, надамо власне визначення цих понять. Отже, фонові знання – це сукупність різноманітної інформації стосовно історії, суспільного та державного устрою певної національної спільноти, особливостей географічного середовища, характерних предметів матеріальної культури минулого й сьогодення, духовної культури, етнографічних і фольклорних понять тощо, якими досконало володіє автор твору і якими має володіти майбутній читач. Фонова інформація – це сукупність різноманітної інформації певного твору, заснована на глибоких фонових знаннях автора та його художньому замислі, яка передається читачеві імпліцитно. Вертикальний контекст – семантична категорія художнього твору, що акумулює різнопланову імпліцитну інформацію (фонові знання). На нашу думку, найбільш широким поняттям є фонова інформація, що включає в себе вертикальний контекст.

Крім цього, важливо підкреслити, що головною функцією вертикального контексту є збагачення та розширення сюжетного змісту твору, він суттєво доповнює та поглиблює звичайний горизонтальний контекст, утворюючи при цьому макроконтекст. Не маючи фонових знань і не розуміючи вертикального контексту (як на рівні окремих слів, так і на рівні цитат і алюзій), читач отримує набагато менше інформації з прочитаного, а художня цінність самого твору втрачається.

Список використаної літератури:

1. Арнольд І.В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.

2. Ахманова О.С. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема / О.С. Ахманова, И.В. Гюббенет // Вопросы языкознания. – № 3. – 1977. – С. 47–54.
 3. Васейко Ю.С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.С. Васейко. – К., 2004. – 18 с.
 4. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : [метод. руководство] / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров и др. – М. : Рус. яз., 1990. – 246 с.
 5. Виноградов В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы : [учеб. пособие] / В.С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
 6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М., 1981. – 139 с.
 7. Долинин К.А. ИмPLICITное содержание высказывания / К.А. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37.
 8. Крюков А.Н. Фоновые знания и языковая коммуникация / А.Н. Крюков // Этнопсихоллингвистика : сб. ст. – М. : Наука, 1988. – С. 19–34.
 9. Латышев Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания : [учебное пособие для студентов перевод. ф-тов] / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.
 10. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: (лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. – М. : ФИЛОЛОГИЯ ТРИ, 2002. – 416 с.
-

Лещенко А. А. Фоновая информация vs вертикальный контекст произведения

В статье раскрывается сущность, структура и специфика понятия «фоновая информация», исследуется ее корреляция с категорией вертикального контекста произведения.

Ключевые слова: фоновые знания, фоновая информация, вертикальный контекст, горизонтальный контекст, художественное произведение, автор, читатель, социокультурная информация, макроконтекст, микроконтекст.

Leshchenko A. Background information vs vertical context of the literary work

The article reveals the essence, structure and specificity of the concept of “background information” and investigates its correlation with the category of the vertical context of the literary work.

Key words: background knowledge, background information, vertical context, horizontal context, literary work, author, reader, sociocultural information, macrocontext, microcontext.